

Jacek Studziński

Łuszków. Kwestia zasadności wpisu do rejestru zabytków układu osadniczego, wobec braku rozpoznania historycznego

Kurier Konserwatorski nr 6, 16-21

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Łuszków. Kwestia zasadności wpisu do rejestru zabytków układu osadniczego, wobec braku rozpoznania historycznego

Jacek Studziński

Niniejszy artykuł jest rozszerzeniem opracowania powstałego na zlecenie Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie, dotyczącego rozpoznania i analizy stopnia zachowania historycznego układu przestrzennego Łuszkowa. Opracowanie to stanowi podstawę do weryfikacji zasięgu granic wpisu do rejestru zabytków układu osadniczego miejscowości.

Łuszków – niewielka, malowniczo położona nad Bugiem wieś – znajduje się nieopodal granicy z Ukrainą, przy lokalnej drodze łączącej Horodło z przejściem granicznym w Zosinie. Zasadniczy element analiz – układ ruralistyczny – współtworzą dwie nieregularne formy zbliżone kształtem do owalnic, połączone wspomnianą drogą. Droga zachodnia jest wpisana do rejestru zabytków wg granic naniesionych na planie załączonym do decyzji z dnia 01.12.1982, nr A/233 (il. 1). Z treści decyzji wynika, że ochroną konserwatorską objęto *układ osadniczy wraz z drogami wiejskimi i układem własnościowym działek przyzagrodowych*. W uzasadnieniu decyzji jako naczelną wartość zabytku wymieniono owalnicowy układ wsi, będący wyjątkiem na terenie środkowo-wschodniej Polski, a wywodzący się z najstarszych systemów rozplanowania osad. W teczce obiektu, znajdującej się w zasobach WOUZ w Lublinie – delegatury w Zamościu, nie ma jakiegokolwiek rozpoznania historycznego, stanowiącego podstawę do wydania decyzji, co tłumaczy wątpliwości, jakie obecnie pojawiły się co do zasadności wpisu do rejestru zabytków układu Łuszkowa. Ponadto należy podkreślić, że dotychczas nie powstała monografia miejscowości, natomiast wiedza o niej zawarta jest jedynie w formie wzmianek w nielicznych opracowaniach ogólnych.

W związku z tym przeprowadzono wiele badań uzupełniających – kwerend archiwalnych, analiz materiałów źródłowych oraz prospekcyj terenowej. Zebranie tych informacji pozwoliło na opracowanie dziejów Łuszkowa, a także na omówienie historycznej zabudowy i analizę rozwoju przestrzennego wsi. Dopiero w oparciu o wszystkie te materiały sformułowano wnioski dotyczące zasadności wpisu do rejestru zabytków układu osadniczego Łuszkowa.

Dodatkową formą ochrony układu ruralistycznej osady (o zasięgu identycznym jak na załączniku graficznym dołączonym do decyzji o wpisaniu wsi do rejestru zabytków) oraz jej poszczególnych działek są ustalenia w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy Horodło, zatwierdzonym uchwałą Rady Gminy Nr XXXIV/237/2002 z dnia 30.09.2002 r.

W decyzji dotyczącej wpisu do rejestru zabytków użyto określenia *układ osadniczy*, które nie występuje w kategoriach wyszczególnionych w obowiązującej ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, gdzie znajduje się termin: *układ ruralistyczny*. Pojęcie *układ osadniczy* nie występowało in extenso również w ustawie z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i muzeach, tamże mamy jedynie chronioną kategorię: *obiekty etnograficzne, jak typowe układy zabudowy osiedli wiejskich i budowle wiejskie szczególnie charakterystyczne*. Wobec powyższego oraz braku precyzyjnych definicji pozwalających na rozróżnienie zbliżonych pojęć: układ osadniczy i układ ruralistyczny, w toku dalszych rozważań na temat historycznego układu przestrzennego Łuszkowa przyjąłem, iż oba te terminy będą traktowane równoważnie.

DZIEJE WSI

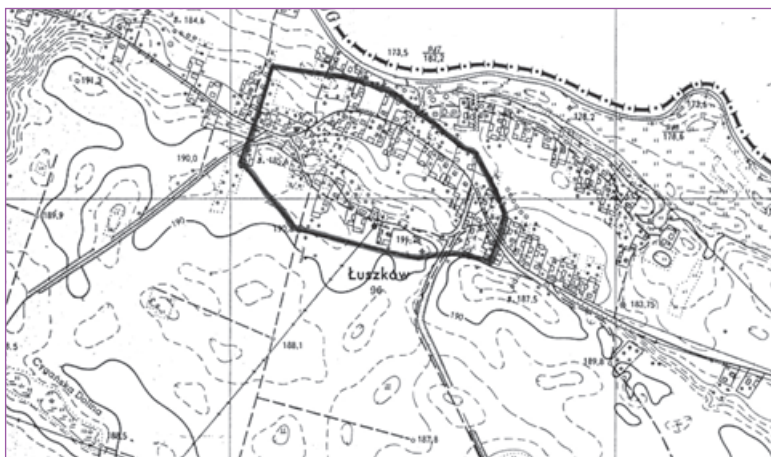
Pierwsza wzmianka o miejscowości pochodzi z 1444 r. i dotyczy nadania przez księcia bełskiego Władysława I „dworzyszczu Ustianowskiego” w Łuszkowie Florianowi z Kołczyzna Małego, z obowiązkiem służby wojсковой na zamku w Horodle¹. Z analizy archiwalnych przekazów wynika, że Florian otrzymał jedynie dwór i stosunkowo niewielką ilość ziemi, natomiast większość gruntów i zabudowa wiejska zostały utrzymane we władaniu książęcym. W 1462 r. po włączeniu księstwa bełskiego do Korony, część wsi, już królewska, weszła w skład starostwa horodelskiego.

W 1578 roku większość terenu Łuszkowa oraz karczma nadal należały do dóbr królewskich, natomiast pozostałe grunty znajdowały się w posiadaniu szlacheckim: Piotra Łuszkowskiego, Marcina Wołajowskiego i Piotrowskiego². Struktura własnościowa uległa zmianie dopiero po rozbiorach, gdy przejęte przez władze carskie dobra królewskie zostały rozprzedane osobom prywatnym.

Na początku XIX wieku część Łuszkowa (d. prywatna) nosiła nazwę Łuszków Strzyżowski, co wiązało się z przynależnością do pobliskich dóbr Strzyżów, należących w tym okresie do Lubomirskich. W 1827 r. odnotowano tu 16 domów i 116 mieszkańców, natomiast w drugiej części zwanej Łuszków Horodelski (pierwotnie królewski) znajdowało się 58 domów i 349 mieszkańców³. Po Lubomirskich kolejnymi właścicielami dóbr strzyżowskich byli T. Rynkiewicz, I. Lubański, A. Starzeński, A. Ożarowski oraz I. Skarzyński. W 1896 r. dobra nabył E. Chrzanowski, który w 1905 r. skupił w swym ręku całość gruntów łuszkowskich⁴. W jego posiadaniu majątek pozostał do końca dwudziestolecia międzywojennego. Kontynuacją procesu scalania Łuszkowa, rozpoczętego przez E. Chrzanowskiego, było administracyjne połączenie w 1932 r. w jedną całość wsi z później powstałymi przysiółkami, tj. Komorą, Bojarszczyzną i Promem.

Osobną kwestią w dziejach Łuszkowa pozostaje struktura narodowościowa wsi, zdominowana przez Ukraińców wyznania prawosławnego. Oni też niemal w całości zostali przesiedleni na początku pierwszej wojny światowej w głąb Rosji, skąd część z nich powróciła dopiero na przełomie 1918 i 1919 roku. Przekrój ludności z tego okresu pokazuje spis mieszkańców z 1921 r., w którym odnotowano 686 mieszkańców,

1. Załącznik do decyzji o wpisie do rejestru zabytków układu osadniczego Łuszkowa.

w tym 14 Żydów i 432 Ukraińców⁵. W październiku 1945 r. ponownie wysiedlono ludność pochodzenia ukraińskiego, natomiast na jej miejsce sprowadzono ludność polską.

HISTORYCZNA ZABUDOWA WSI

Na terenie Łuszkowa nie zachowała się zabytkowa architektura monumentalna, warto jednak wspomnieć o dwóch nieistniejących już obiektach tego typu, wzmiankowanych w materiałach archiwalnych. Należy do nich zaliczyć dwór powiązany z częścią szlachecką, który funkcjonował tu w okresie staropolskim, jednak po włączeniu wsi do dóbr strzyżowskich, przestał być odnotowywany w przekazach źródłowych.

Drugi obiekt – drewniana (podobnie jak i następne) cerkiew, pierwszy raz wzmiankowana w 1531 r., istniała do pocz. XVII w.⁶ Następna, posadowiona w tym samym miejscu, częściowo spalona w 1760 r., została stosunkowo szybko odbudowana i funkcjonowała do 2. poł. XIX w.⁷ Trzecią z kolei, a zarazem ostatnią, rozebrano w 1938 r. Nieistniejąca cerkiew była usytuowana na wyniosłym brzegu Bugu, pomiędzy północnym krańcem *owalnicy* a rzeką. Obecnie teren ten jest porośnięty młodymi, gęsto posadzonymi drzewami, pomiędzy którymi stoi opuszczony, częściowo zrujnowany współczesny drewniany budynek. Dokładne określenie miejsca posadowienia cerkwi jest możliwe dzięki zachowanym przekazom

1 A. Janeczek, A. Świeżawski, *Rejestr poboru łanowego województwa bełskiego z 1472 roku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. XXXIX, 1991, nr 1, s. 27-55.

2 Tamże

3 *Tabella miast, wsi, osad Królestwa Polskiego z wyrażeniem ich położenia i ludności*, Warszawa 1827, t. I, s. 287.

4 W. Bondyra, *Słownik historyczny miejscowości województwa*

zamojskiego, Lublin-Zamość 1993.

5 *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej*. Województwo Lubelskie, t. IV, 1924.

6 A. Gil, *Prawosławna eparchia chełmska do 1596 roku*, Lublin-Chełm 1999.

7 W. Kłobuk, *Kościoty wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku*, Lublin 1998.

kartograficznym, które także potwierdzają tradycję kontynuacji miejsca.

Na terenie wokół cerkwi funkcjonował cmentarz grzebalny, który dopiero w XIX wieku przeniesiono poza zabudowę mieszkalną⁸, na południowy wschód od drogi do Strzyżowa. Po wysiedleniu ludności pochodzenia ukraińskiego, opuszczony cmentarz stopniowo ulegał degradacji. Obecnie na jego terenie zachowało się ok. 30 nagrobków; żeliwnych, kamiennych i murowanych z cegieł. Głównie są to krzyże na prostopadłościennych postumentach oraz postumenty z nadstawami, zazwyczaj w formie aediculi lub ostrosłupów. Najstarszy zachowany nagrobek z czytelną inskrypcją pochodzi z 1871 r. Na nieogrodzonym cmentarzu brak jest starodrzewu, wśród drzew przede wszystkim występują samosiewy klonów i jesionów. Obecnie cmentarz ma kształt wydłużonego czworoboku o pow. 0,35 ha.

W Łuszkowie zachowały się cztery przydrożne kapliczki, wśród których wyróżniają się dwie z żeliwnymi krzyżami, osadzonymi na rozbudowanym cokole. Jedna z nich jest datowana na 1911 r., natomiast druga pochodzi zapewne z lat 30. XX wieku. Dwie pozostałe kapliczki, domkowe, o prostych kubicznych bryłach, prawdopodobnie wybudowano w latach 50. XX w.

Pod koniec XIX wieku we wsi istniała drewniana szkoła początkowa, będąca filią szkoły w Hrebennem⁹. W 1914 r. rozebrano ją i w tym samym miejscu wybudowano murowaną, zachowaną do dnia dzisiejszego¹⁰. Parterowy budynek szkoły jest założony na planie litery L, z wyeksponowanym ceglany wątkiem na licach ścian oraz rozbudowaną dekoracją wokół otworów okiennych. Vis à vis budynku, w kierunku południowo-wschodnim, znajduje się boisko szkolne wydzielone z pozostałej części terenu ok. 50-letnimi drzewami.

Na terenie Łuszkowa w czasie I wojny światowej z inicjatywy austriackich władz okupacyjnych wybudowano kolejkę wąskotorową oraz stację kolejową, jednak w 1922 r. zarówno kolejka, jak i stacja zostały zlikwidowane. Równie krótkotrwałe było funkcjonowanie drewnianego mostu, który powstał w miejscu przeprawy promowej.

W wyniku starć zbrojnych podczas I wojny światowej wieś została niemal doszczętnie zniszczona, m. in. spłonęły karczma i komora celna. Z przekazów archiwalnych wynika, iż z zabudowy ocalały tylko wspomniana szkoła, cerkiew i dzwonnica. Dzięki

2. Łuszków. Przykład zabudowy drewnianej. Dom nr 60 pochodzący z lat 30. XX wieku.

inicjatywie rządowej, w latach 1922-23 przekazano mieszkańcom Łuszkowa bezpłatnie drewno z lasów państwowych, co znacznie przyspieszyło odbudowę wsi. Odbudowana wieś liczyła w 1938 r. 169 domów, jednak większość z nich została zniszczona w 1944 r. podczas bombardowania terenów przeprawowych przez samoloty radzieckie.

Obecnie na terenie Łuszkowa zachowało się ok. 10 domów sprzed 1939 r., w tym kilka tak gruntownie przebudowanych, że niemal całkowicie utraciły walory zabytkowości. Wszystkie, poza dwiema chałupami, znajdują się przy lokalnej drodze wzdłuż Bugu, domykając owalnicę od północnego wschodu.

Zachowane obiekty to typowe przykłady budownictwa ludowego – założone na planie prostokąta, drewniane, o konstrukcji wieńcowej, nakryte dachami naczółkowymi lub dwuspadowymi z daszkami okapnikowymi. Większość z nich wyróżnia się dekoracją w formie profilowanych ostatków belek stropowych oraz narożami zwęglowanymi na rybi ogon. W trzech przypadkach bryły budynków są wzbogacone gankami wspartymi na czterech podrzeźbionych kolumnienkach, z brzegami podkreślonymi laubzegową dekoracją.

Wśród pozostałej, niemal w całości murowanej zabudowy Łuszkowa tylko nieliczne, współczesne domy nawiązują do starszej zabudowy m.in. poprzez wprowadzanie wybranych elementów, np. dachów naczółkowych. Pozostałe zazwyczaj są założone na rzucie kwadratu, nakryte czteropłociowymi dachami i pozbawione elementów dekoracyjnych.

Istotnym, charakterystycznym elementem układu przestrzennego Łuszkowa jest rozlokowanie za-

⁸ D. Kawałko, *Cmentarze województwa zamojskiego*, Zamość 1994.

⁹ W. Sakławski, *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych...*, wypisy, Lublin 1974, s. 226.

¹⁰ *Zabytki Architektury i Budownictwa w Polsce*, Ośrodek Dokumentacji Zabytków, Warszawa 1991, t. 48 (województwo zamojskie), s. 25.

budowy na działce siedliskowej w dookólnej formie, z domem mieszkalnym posadowionym w części frontowej, jednym bądź dwoma budynkami gospodarczymi wzdłuż granic parceli oraz stodołą zamykającą podwórze. Tego typu usytuowanie budynków pojawia się na wielu parcelach.

ANALIZA ROZWOJU PRZESTRZENNEGO WSI

Genezy lokacji Łuszków należy szukać w dogodnym położeniu: na średniowiecznym trakcie handlowym prowadzącym z Litwy na Ruś oraz bliskości przeprawy przez Bug. Te dwa niezwykle istotne, osadotwórcze elementy niejednokrotnie były podstawą do powstania miast, jednak w omawianym przypadku przekształcenie się Łuszków ze wsi w miasto skutecznie wyhamowało funkcjonowanie w pobliżu dwóch dużych ośrodków osadniczych o znacznie starszej proweniencji – Horodła (2. poł. XIII w.) oraz Uściługu (XIV w.). Niewielka odległość od obu miejscowości – ok. 4 km od każdej oraz bardziej dogodne warunki

zujący Łuszków – mapa Galicji Friedricha Miega z lat 1775-1783 oraz uzupełniająca ją mapy: tzw. Kwatermistrzostwa z 1839 r., austriacka mapa topograficzna z 1897 r. i mapa Wojskowego Instytutu Geograficznego z 1933 r.

Na mapie Miega (il. 2), narys układu ruralistycznego miejscowości ma kształt wrzeciona opartego od południowego zachodu o drogę Horodło – Uściług, natomiast od północy o krawędź doliny Bugu. Południowa część wnętrza wrzeciona jest pocięta trzema równoległymi krótkimi drogami. Układ komunikacyjny uzupełnia droga w północnej części miejscowości, biegnąca wzdłuż doliny Bugu.

Specyficzny, wrzecionowaty kształt rozplanowania miejscowości nawiązuje do *owalnicy*, układu osadniczego stosunkowo często pojawiającego się na Pomorzu w XIII-XVI wieku, natomiast sporadycznie w tej części Polski¹¹. Tego typu konfiguracja charakteryzuje się występowaniem dwóch połączonych ze sobą łukowatych ulic, z wewnętrznym placem, niekie-

3. Fragment mapy Friedricha Miega z lat 1775-1783.

4. Łuszków. Widok na nawsie od płn.-zach.

geograficzne spowodowały, iż Łuszków pozostał średniej wielkości wsią.

Rozważania na temat kształtu pierwotnego układu przestrzennego Łuszków są znacznie utrudnione, gdyż brak jest przekazów historycznych, zarówno pisanych, jak i kartograficznych, pozwalających na jednoznaczne określenie formy tego układu z okresu lokacji. Wobec powyższego bazą do dalszych rozważań na ten temat jest najstarszy przekaz źródłowy uka-

dy przeznaczonym pod zabudowę sakralną lub związaną z działalnością rzemieślniczą. Powstanie Łuszków nie sięga poza połowę XVI wieku, co pokrywałoby się z pierwszymi wzmiankami na jego temat. Układ owalnicowy stanowił pośredni etap w rozwoju ruralistyki pomiędzy *okolnicą*, jednym z najstarszych typów osadnictwa zachodniosłowiańskiego, a *ulicówką*, która od czasów nowożytnych zdominowała osadnictwo wiejskie na terenie Polski. Charakterystycznymi cechami układu okolnicowego było regularne ustawienie domów wokół pustego placu, co podkreślało walor obronny osady, wzmocniony tylko jednym wjazdem z bramą oraz nadanie rozmierzonym działkom wachlarzowatego kształtu.

Nie zabudowany, wewnętrzny plac zwany *nawsiem* stanowił istotny element tego typu osadnictwa. Na-

¹¹ B. Zaborski, *O kształtach wsi w Polsce i ich rozmieszczeniu*, „Prace Komisji Etnograficznej PAU” 1926, t. 1.; M. Kiełzew-

ska-Zalewska, *O typach osiedli wiejskich w Polsce*, „Przegląd Geograficzny” 1965, t. 37, z. 3.

5

6

5. Fragment austriackiej mapy topograficznej z 1897 r. (aktualizowanej w 1911 r.).

6. Fragment mapy topograficznej Wojskowego Instytutu Geograficznego z 1933 r.

wsie była to wspólna własność gromadzka, powstała w wyniku wydzielenia wnętrza okolicy z gruntów pod podział między osadników, użytkowana przez wszystkich mieszkańców, tu też znajdowały się punkty przemysłowo-usługowe wsi¹². W układzie owalnicowym charakter *nawsia* uległ pewnym zmianom, gdyż dopuszczano możliwość wprowadzenia do niego zabudowy, np. kościoła, a z czasem domów mieszkalnych, co też miało miejsce w Łuszkowie.

Na wspomnianej mapie Miega zasadnicza część zabudowy Łuszkowa była usytuowana w północnej części wrzeciona oraz po południowo-wschodniej stronie głównego traktu. Kolejne skupisko zabudowy, znacz-

nie skromniejsze, odnotowujemy wzdłuż rzeki, poza wrzecionem w kierunku północnym. Widnieje tam również niewielki czarny krzyżyk, którym zapewne oznaczono cerkiew. Drugi analogiczny znak znajduje się w południowej części wrzeciona i jest identyczny z lokalizacją cmentarza, który jednakże w tym czasie funkcjonował w innym miejscu, przy świątyni. Należy wobec tego założyć, że w podobny sposób oznaczono niewielką kapliczkę lub krzyż przydrożny.

W tym miejscu należy zauważyć, iż układ dróg miejscowości zarejestrowany na wspomnianej mapie jest ponad trzy wieki późniejszy niż pierwsze wzmianki o niej, co nie pozwala na jednoznaczne zdefiniowanie jego pierwotnej formy. Istnieją jednak przesłanki (analiza współczesnych map oraz prospekcja terenowa), pozwalające na przyjęcie hipotezy zakładającej uformowanie wrzecionowatego kształtu układu Łuszkowa już w 2. połowie XV lub najdalej w początkach XVI wieku i zachowanie go z niewielkimi zmianami do czasu rejestracji na mapie Miega.

Niemal identyczne, zbliżone do owalnicowego rozplanowanie układu przestrzennego Łuszkowa jest powtórzone na tzw. Mapie Kwatermistrzostwa z 1839 r. (il. 3), którą to datę należy traktować jako dolną granicę procesu powstawania drugiej *owalnicy* (obecnie wpisanej do rejestru zabytków). *Owalnica* ta, już w formie niemal w pełni wykształconej, widoczna jest na austriackiej mapie z 1897 r. (il. 4) oraz mapie Wojskowego Instytutu Geograficznego z 1933 r. (il. 5). Z analizy tych przekazów wynika, że pierwotnie istniejący charakterystyczny łuk starego traktu został uzupełniony o „cięciwę” łączącą wcześniej uregulowane odcinki traktu uściługskiego. Utworzona w ten sposób druga *owalnica*, przylegająca jednym bokiem do już istniejącej, zakończyła proces formowania się zasadniczego kształtu sieci dróg Łuszkowa. Tu należy podkreślić, że droga ta (czyli wspomniana „cięciwa”) nigdy nie posiadała charakteru odcinka ważnego szlaku komunikacyjnego, a stanowiła jedynie lokalną drogę, ułatwiającą dostęp do działek i pól znajdujących się w południowo-zachodniej części miejscowości.

Zabudowa – istoty komponent układu osadniczego – na początku XX wieku uległa znacznemu rozszerzeniu zarówno wewnątrz starej *owalnicy*, jak i nowej oraz w północnej części, w widłach traktu horodelskiego i drogi nadbużańskiej. Niestety, brak jest źródłowych przesłanek pozwalających na określenie charakteru tej zabudowy; możemy tylko założyć, że niemal w całości była drewniana.

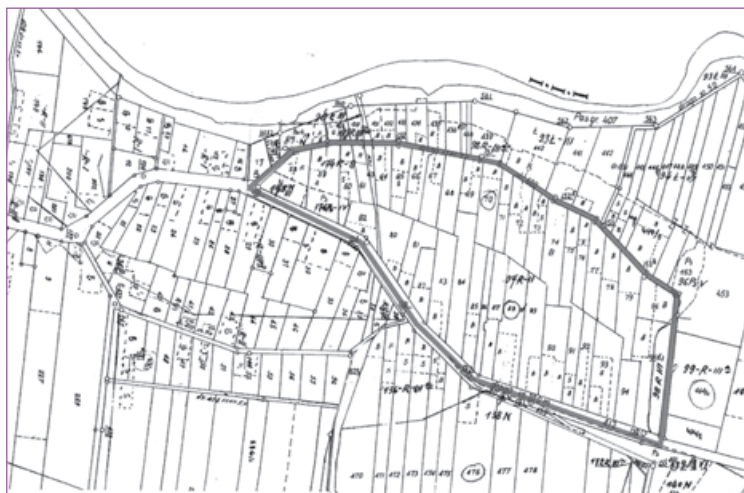
¹² J. Burszta, *Zagadnienie nawsia w osadnictwie wiejskim*, „LUD” 1954, t. 41, cz. 1, s. 439-98.

Historyczna kartografia wskazuje, że pierwotnie zabudowa była utrzymana w linii regulacyjnej, która obecnie nie jest już czytelna. Należy także odnotować sporadyczne występowanie typowego dla wsi regionu kalenicowego ustawienia domów, wypartego przez szczytowe.

Kolejnym istotnym składnikiem ruralistyki Łuszkowa są działki i ich wielkość. Gabaryty działek zmierzonych w okresie staropolskim charakteryzują się parametrami zazwyczaj czytelnymi do dnia dzisiejszego, pomimo późniejszych wtórnych podziałów szerokości oraz długości. Jednakże w odniesieniu do osady będącej przedmiotem niniejszego opracowania nie można wyodrębnić modularnych jednostek, co dotyczy zarówno obu *owalnic*, jak i pozostałych terenów. Należy tu bowiem podkreślić, że zachowane wymiary parcel są bardzo zróżnicowane i w starszej części, i w nowszej. Ponadto nie czyta się charakterystycznego dla *owalnic* wachlarzowatego rozmierzenia działek, wąskich w pobliżu siedlisk oraz rozszerzających się na zewnątrz.

WNIOSKI

W podsumowaniu rozważań dotyczących zasadności zasięgu wpisu do rejestru zabytków układu osadniczego Łuszkowa należy podkreślić, iż istotnym problemem, który w istocie zaważył na błędnym określeniu przedmiotu wpisu, był brak rozpoznania historycznego wsi, stanowiącego elementarny wymóg do podjęcia decyzji o wpisie. W znaczący sposób zaważyło to na arbitralnym rozstrzygnięciu, która część układu ruralistycznego posiada wartość zabytkową, a co za tym idzie, na objęciu jej stosowną ochroną konserwatorską. W celu rozstrzygnięcia merytorycznych wątpliwości przeprowadzono szereg uzupełniających badań i analiz materiałów źródłowych oraz szczegółową prospekcję terenową. Działania te ujawniły nowe okoliczności w zakresie uzasadnienia wpisu do rejestru zabytków układu osadniczego Łuszkowa, które wskazują, iż zachodnia część wsi, ujęta granicami ochrony na załączniku graficznym do decyzji i posiadająca kształt niemal regularnej *owalnicy*, powstała dopiero w 2. połowie XIX wieku, toteż nie może być traktowana jako przykład jednego z najstarszych systemów osadniczych środkowo-wschodniej Polski. Pozwala to przypuszczać, że układ przypominający formą średniowieczną *owalnicę* powstał wtórnie, poprzez skomunikowanie terenów nowszej ekspansji osadniczej. Również parcelacja wnętrza tejże *quasi-owalnicy* nastąpiła dopiero po połowie XIX wieku, o czym dowod-

7. Obszar Łuszkowa proponowany do wpisania do rejestru zabytków.

nie świadczy przywoływana już mapa Miega. Dlatego też w świetle przytoczonych argumentów można stwierdzić, że wartości wyszczególnione w decyzji o wpisie do rejestru zabytków układu osadniczego Łuszkowa nie znalazły potwierdzenia w nowych ustaleniach naukowych.

Omówione wyżej badania i analizy wykazały, że pierwotne terytorium wsi stanowiła druga *owalnica* (nie brana dotąd pod uwagę), zlokalizowana we wschodniej części miejscowości, w pasie pomiędzy drogą Horodło – Zosin a doliną Bugu. Z historycznych przekazów kartograficznych wynika, że wrzecionowaty układ tej części miejscowości powstał prawdopodobnie w drugiej połowie XV wieku lub na początku XVI wieku i to właśnie ten teren należy traktować jako przykład jednego z najstarszych systemów osadniczych środkowo-wschodniej Polski. Układ ten jest stosunkowo dobrze zachowany, o nadal czytelnym historycznym przebiegu współtworzących go łukowatych dróg, niezmiennym przynajmniej od XVIII w. Przekształcenia dotyczą tu przede wszystkim późniejszych podziałów wnętrza *owalnicy* (tj. *nawsia*) na parcele budowlane. Ścisłe prostoliniowe przebiegi granic sukcesywnie rozdrabnianych działek są, niestety, tego procesu świadectwem. Ponadto niewątpliwym walorem układu ruralistycznego jest stosunkowo duża ilość zachowanej zabudowy mieszkalnej z pocz. XX wieku o cechach lokalnych.

Historyczny układ ruralistyczny Łuszkowa oczekuje zatem na zweryfikowanie wpisu do rejestru zabytków.